

AZ ELVÁLTAK LAKÁSKÖRÜLMÉNYEI*

FÖLDHÁZI ERZSÉBET

1. BEVEZETÉS

Az utóbbi évtizedekben a fejlett országokban a háztartások szerkezete alapvető változásokon ment keresztül, elsősorban annak következtében, hogy az emberek egyéni életútja sokkal változatosabbá, összetettebbé vált. A demográfiai szerkezetre és a lakásmobilitásra főként az egyedül élők növekvő száma, valamint a házas- és élettársi kapcsolatok dinamikája volt hatással. Magyarországon a válási gyakoriság jelenleg az európai átlagnak felel meg, és ha lényegesen nem változik, akkor a mostanában kötött házasságok csaknem fele végződik majd bontóperrel. Ráadásul a vonatkozó statisztikák lefelé torzítanak, mert nem tartalmazzák azokat, akik külön élnek, de törvényesen nem váltak el, továbbá azokat sem, akik élettársi kapcsolatot tartottak fenn, majd szétköltöztek.

A válásokról hosszú évekre visszamenőleg rendelkezünk statisztikai adatokkal, keveset tudunk azonban a válások okairól és következményeiről. Ezért a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete 2002–2003-ban kérdőíves vizsgálatot végzett a 2000-ben elvált férfiak és nők körében. Azért választottuk a kétéves késleltetést, mert a válás után már elegendő idő eltelt ahhoz, hogy az érintettek kialakítsák új életkörülményeiket, ugyanakkor még viszonylag frissek a rá vonatkozó emlékeik, benyomásaik. (A szakértők a válást követő első két évet tartják a legnehezebb időszaknak, ezt „krízisperiódusnak” is nevezik. (Lásd *Chase-Lansdale – Hetherington* 1990; *Bognár – Telkes* 1986.)

A válás általában magával vonja legalább az egyik fél elköltözését. Brit tapasztalatok (*Flowerdew et al.* 1999) azt mutatják, hogy az elváltak lakásmobilitása nagyobb, mint a házasoké. Feltehetően nálunk is hasonló a helyzet, számolni kell azonban néhány kifejezetten magyar sajátossággal. Az egyik ilyen, hogy a lakosság vagyonának csaknem kétharmada ingatlanban testesül meg – hasonló arányokra a fejlett országokban nincs példa. Az is különleges, hogy a magyarok 93%-a saját tulajdonú lakásban él – máshol a bérlet jóval elterjedtebb (*Várkonyi* 2005). Gyakori eset tehát, hogy a lakás a család

* A kutatás az NKFP 5/128/2001számú, „Demográfiai kihívások” című projekt keretében készült.

egyetlen vagyona, amelyet a közös élet során nagy erőfeszítésekkel teremtettek meg, s amelynek a váló felek közötti megosztása viták és nehézségek forrása.

Az elváltak – a szakirodalom szerint – általában a településen belüli mobilitást részesítik előnyben, hogy megőrizhessék helyi támogató hálózatukat, munkahelyüket, barátaikat, közel lehessenek gyermekeikhez és ők is a megszokott környezetükben maradhassanak. Sok esetben mégis másik településre kénytelenek költözni, ami mindannyiuknak egyaránt megterhelő: a család jelentős kapcsolati veszteséget szenved el, a felnőtteknek esetleg új munkahely, a gyerekeknek új iskola közösségébe kell beilleszkedniük (Amato 2000).

Magyarországon általánosan elterjedt az a nézet, hogy a bíróság rendre a nőknek ítéli a gyermekeket és a lakást, a férfiak pedig kénytelenek elköltözni az addigi közös otthonból, gyakran sokkal rosszabb körülmények közé (pl. Hernádi 1989; Gréczy 2005). Kellő empirikus megalapozottsággal azonban ennél sokkal árnyaltabb képet nyerhetünk a válás és a lakáskörülmények változásainak összefüggéseiről.

Adatbázisunknak köszönhetően végigkövethetjük interjúalanyaink lakáskörülményeinek változását a házasságkötés előtti időszaktól kezdve a váláskor szinte törvényszerűen romló lakásviszonyokon keresztül a válást követően két évvel kialakult, már viszonylag konszolidáltabb körülményekig. Ennek az útnak az egyes állomásait fogjuk elemezni, s egyúttal kísérletet teszünk arra, hogy megragadjuk az elváltak különböző csoportjaira jellemző „lakás-utakat”.

Az elemzés során mindvégig szem előtt tartjuk, hogy a válás hosszabb folyamat, amely nem a bíróságon kezdődik és nem is ott ér véget. Továbbá külön hangsúlyt helyezünk a volt férjek, illetve feleségek tapasztalatainak megkülönböztetésére, hiszen ahogyan más jelent a házasság a férfi és mást a nő számára,¹ a válásnak is nemenként más a jelentése és mások a következményei.

2. HÁZASSÁGKÖTÉS: HOL KEZDIK KÖZÖS ÉLETÜKET A HÁZASPÁROK?

A házasságkötés a felnőtté válás folyamatának egyik legfontosabb állomása. Az új pár természetes törekvése az önálló, a szülőktől független életvitel kialakítása. Ennek egyik feltétele a saját lakás. Elkülönült otthonhoz azonban közvetlenül a házasságkötést követően – főként anyagi okok miatt – az érintetteknek csak egy része jut, a többiek a szülőkkel többé-kevésbé kényszerűen együtt lakva kezdik közös életüket.

¹ Utalás Bernard (1972) elhíresült kifejezésére: „his and her marriage” (a „férfi és a nő házassága”).

1. Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után (%)
With whom did you live together right after your marriage? (%)

Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után	Szám	%
Önállóan	657	41,0
A férj szüleivel	605	37,7
A feleség szüleivel	149	9,3
Egyéb módon	193	12,0
Összesen	1603	100,0

Közvetlenül a házasságkötés után a megkérdezettek közül legtöbben (47%) a szülőkkel laktak, jellemzően (37,7%) a férj szüleinél, kevesebben (9,3%) a feleség szüleivel. A házasságkötést megelőzően csupán 16%-uk élt önállóan, azt követően ez az arány 41%-ra emelkedett ² (1. táblázat).

Feltételezhető azonban, hogy a különböző időszakban kötött házasságok esetében ezek az arányok – részben a lakáspiac átalakulása, részben az önállóság iránti attitűdök változása következtében – eltérőek lehetnek. Valóban, egyértelműen kirajzolódik az a tendencia, hogy ahogyan haladunk előre az időben (az adatbázis szempontjából: ha a fiatalabb interjúalanyokat tekintjük), növekszik a házasságkötést követően önállóan élők részaránya: az 1981 előtt kötött házasságok esetében az egyharmadot sem éri el, míg az 1990 utáni frigyeknél már megközelíti az 50%-ot. A szülőkkel lakók arányának változása fordított irányú, de kisebb mértékű (2. táblázat).

2. Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után, a házasságkötés időpontja szerint (%)

With whom did you live together right after your marriage – by the date of the marriage (%)

Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után	Házasságkötés időpontja			Összesen
	1980-ig	1981–1990	1990 után	
Önállóan	28,8	40,9	47,8	41,0
Szülőkkel	52,0	46,2	44,9	47,0
Egyéb módon	19,3	12,9	7,3	12,0
N	379	535	684	1598

² Ez lehetett saját tulajdonú (31,7%) vagy bérelt (9,3%) lakás; azért vontuk össze a két adatot, mert a hangsúlyt az önállóságra helyeztük.

A házasságkötés idején betöltött életkor is hatással lehet a lakáskörülményekre: az idősebb korban házasodóknak több lehetőségük van önálló egzisztencia megteremtésére. Az adataink igazolják ezt a feltevést: a 20 évesnél fiatalabb korban házasságot kötőknek csupán egynegyede, a 30 éves vagy idősebb korban házasságra lépőknek pedig már csaknem háromnegyede költözött egyidejűleg önálló lakásba, míg a szülőkkel lakó párok aránya ugyanilyen összehasonlításban harmadára, 60%-ról 20%-ra csökkent (3. táblázat).

3. Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után, a házasságkötés idején betöltött életkor szerint (%)

With whom did you live together right after your marriage – by the age at marriage (%)

Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után	Életkor a házasságkötés idején (év)				Összesen
	–19	20–24	25–29	30–	
Önállóan	25,1	36,4	50,5	73,1	40,9
Szülőkkel	60,8	51,4	36,5	21,0	47,1
Egyéb módon	14,1	12,1	13,0	5,9	12,0
N	334	782	293	186	1595

A házasulók iskolai végzettsége³ a társadalmi-gazdasági helyzet egyik legalapvetőbb jellemzője. A magasabb képzettség magasabb státussal s ezáltal valószínűleg kedvezőbb lakáskörülményekkel is jár. Az alapkü és a szakmunkás végzettségük között nincs számottevő különbség: közelítőleg egyharmaduk élt önállóan, valamivel több mint felük pedig szülőkkel a házasságkötést követően. Az iskolai végzettség emelkedésével azután párhuzamosan növekszik az önállóan és csökken a szülőkkel élők aránya: a felsőfokú végzettségük közül minden második kezdte önállóan házaséletét, míg minden harmadik a szülőknél (4. táblázat).

³ A megkérdezetteknek a kérdőív felvételekor befejezett iskolai végzettségét ismerjük – feltételezhetjük azonban, hogy ez nem okoz túlságosan nagy torzítást, hiszen általános az a jelenség, hogy az emberek előbb befejezik tanulmányaikat, s csak azt követően kötnek házasságot.

4. Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után, iskolai végzettség szerint (%)
 With whom did you live together right after your marriage – by educational status (%)

Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után	Iskolai végzettség				Összesen
	8 ált. vagy kevesebb	Szakmunkásképző	Középfokú	Felsőfokú	
Önállóan	32,2	36,2	45,4	55,7	41,0
Szülőkkel	54,2	51,0	45,2	30,6	47,0
Egyéb módon	13,6	12,8	9,3	13,7	12,0
N	273	627	482	219	1601

Tudjuk, hogy a különböző településtípusokon élők szociodemográfiai jellemzői számottevően eltérnek. Valószínűsíthető, hogy a települési lejtőn lefelé – tehát a fővárostól a falvak felé – haladva csökken az önállóan élők és emelkedik a szülőkkel együtt lakók aránya. Az előbbieket hányada a budapestiek között közel 50%-os, az utóbbiaké több mint egyharmados. A községben élők-nél ezek a relációk éppen fordítottak: valamivel több mint egyharmaduk költözik önálló lakásba a házasságkötést követően, közel 60%-uk azonban a szülőkkel marad (5. táblázat).

5. Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után, a település típusa szerint (%)
 With whom did you live together right after your marriage – by the type of settlement (%)

Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után	A település típusa			Összesen
	Budapest	Város	Község	
Önállóan	48,1	40,5	35,1	40,7
Szülőkkel	38,9	45,9	57,8	47,3
Egyéb módon	13,0	13,7	7,1	12,0
N	293	892	353	1538

A megkérdezettek közül 212 főnek nem az első házassága volt az, amely most válással végződött. Ők feltehetően idősebbek, mint az első házasságot kötők, több lehetőségük volt anyagi javaik gyarapítására, így arra is, hogy önálló lakáshoz jussanak. Adataink szerint csaknem kétharmaduk költözik önálló lakásba, míg az először házasulók között ez az arány kevéssel több mint egyharmados. Szülőkkel az első házasságot kötők 50%-a él együtt, s ez több mint kétszerese annak, amit a többször házasságra lépőknél megfigyeltünk (6. táblázat).

6. Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után, a házasságok száma szerint (%)
With whom did you live together right after your marriage – by the number of the marriage (%)

Kivel élt közvetlenül a házasságkötés után	Hányadik házasságából vált el		Összesen
	Első	Második vagy többedik	
Önállóan	37,3	65,1	41,0
Szülőkkel	50,5	23,6	47,0
Egyéb módon	12,1	11,3	12,0
N	1391	212	1603

További fontos kérdés, hogy akik nem önállóan éltek közvetlenül a házasságkötés után (943 eset), azok szert tettek-e a későbbiekben (saját tulajdonú vagy bérelt) külön lakásra. Többségüknek, 70%-uknak (664 fő) ez sikerült. Természetesen itt szerepet játszik az is, hogy a házastársak mennyi időt töltöttek együtt: hosszabb házasság alatt nagyobb volt erre az esélyük. A férfiak és a nők között ebben a tekintetben nincs különbség, az életkor viszont differenciáló tényező. A 30 évesnél fiatalabb korban elváltaknak még csak kétötöde, míg az 50 éves és idősebbeknek már több mint 90%-a jutott önálló lakáshoz a házassága során (7. táblázat).

7. Sikerült-e önálló lakáshoz jutni, életkor szerint (%)
Did you succeed in getting a separate own flat, by age group (%)

Sikerült-e önálló lakásba költözni	Életkor a váláskor (év)				Összesen
	–29	30–39	40–49	50–	
Igen	42,2	75,2	85,9	91,7	70,0
Nem	57,8	24,8	14,1	8,3	30,0
N	277	319	263	84	943

Az iskolai végzettség csak a diplomásoknál játszik szerepet: valamivel több mint 10 százalékponttal megnöveli az önálló lakáshoz jutás esélyét.

Ha a házaspár kezdetben valamelyikük szüleinél él, ez életük számos területére kihat. Ők említették leggyakrabban a befogadó család miatt előálló konfliktusokat (17,9%-os előfordulás), de hasonló gyakoriságúak voltak az ilyen jellegű nézeteltérések akkor is, ha a volt házastárs korábbi lakásába költöztek. Ugyanezekben az esetekben és hasonló arányban említették a kérdezettek a válás okai között a házastárs családjával kapcsolatosan felmerülő problémákat

(Melléklet, 1–2. táblázat). A házasságkötéskor a házastárs szüleihez költözött interjúalanyokat hibáztatták a leggyakrabban (38,6%) a volt házastárs családtagjai a válás miatt.

3. VÁLÁS: ÁGYTÓL, ASZTALTÓL ...

3.1. Szétköltözés és időzítése a válás folyamán

A válás legtöbbször együtt jár a volt házaspár szétköltözésével, melynek során általában csak az egyik, számos esetben azonban mindkét fél elhagyja a közös lakást. Ennek – azon a nyilvánvaló tényen túl, hogy a volt házaspár nem kívánnak a továbbiakban egy fedél alatt élni – van néhány más, meglehetősen gyakorlatias oka is. Vizsgálati eredményeik alapján ezek közé sorolta *Andress és Güllner* (2002), hogy a válás következtében csökkent létszámú háztartásnak a szükségletei is kisebbek; sok esetben az anyagi források szűkössége miatt választanak kisebb, olcsóbb lakást és viszonylag gyakran előfordul az is, hogy az érintett az új partneréhez költözik.

A válást követően az esetek több mint 90%-ában legalább az egyik fél elköltözik a korábbi közös lakásból. Csaknem háromnegyedes (74,2%) arányt képvisel az a változat, amikor az egyik fél távozik, minden ötödik esetben (19,5%) mindketten és a maradék esetekben (6,2%) egyikük sem.

Vajon mitől függ, hogy melyik változat áll elő? A leggyakrabban előforduló eset lehetséges motívumaira már utaltunk. Ha mindkét fél elköltözik, ennek két okát valószínűsíthetjük: vagy olyan jó anyagi helyzetben van a pár, hogy a régi lakás értékesítése után külön-külön önálló lakáshoz tudnak jutni, vagy pedig – éppen ellenkezőleg – csak akkor tudja az egyik fél kártalanítani a másikat, ha a korábbi közös lakást eladják. Ha egyik fél sem költözik, feltehetően azért nem, mert nincs rá lehetőségük. Feltételezéseinket a három csoport összehasonlításával próbáljuk ellenőrizni.

Szimultán elköltözés a legnagyobb gyakorisággal a 30–49 éves, az átlagosnál valamivel alacsonyabb iskolai végzettségű, átlagos ideig együttélő volt házaspár között fordul elő. Túlreprezentáltak ebben a csoportban a két- és háromgyermekesek, nincs viszont az átlagtól eltérítő hatása a közös kiskorú gyermekek számának és az élettársi kapcsolatoknak. A volt közös lakásból egyidejűleg távozóak viszont kétszer nagyobb gyakorisággal költöznek a saját lakásba, mint azok, akik közül az egyik fél helyben marad. Ez a körülmény a jobb anyagi helyzetre vonatkozó feltevést támasztja alá.

Jól megkülönböztethető csoportot alkotnak azok, akik a válás után sem költöztek szét. Ők egyértelműen az idősebb generációkhoz tartoznak, alacsonyabb iskolai végzettségűek, hosszabb házasságot bontottak fel, nagy arányban vannak köztük három- és több gyermekesek, és különösen magas azok hányada,

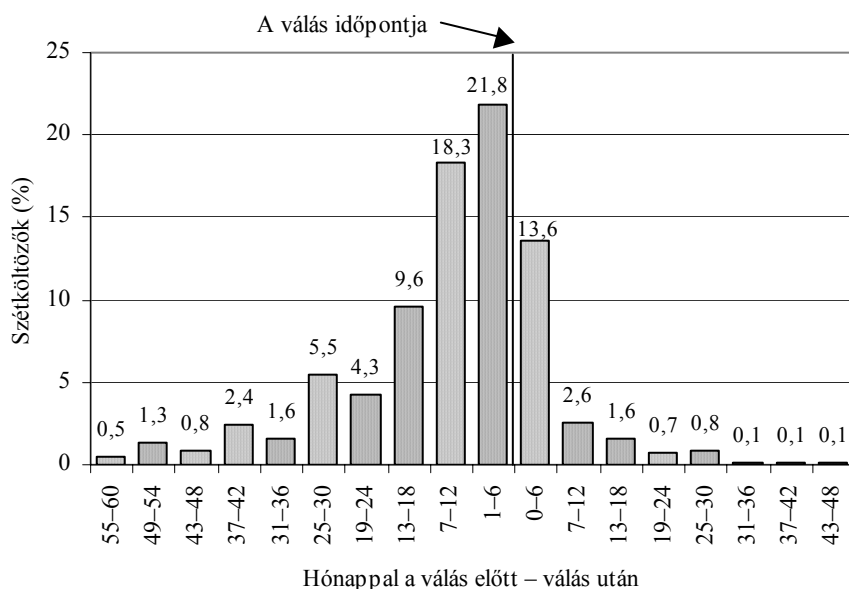
aki három vagy annál több kiskorú gyermeket nevelnek. Meglepő módon körükben a legmagasabb, több mint 45%-os az élettárssal élők aránya (8. táblázat; Melléklet, 3. táblázat). Az alaposabb vizsgálódás kimutatta, hogy – néhány esettől eltekintve – az élettárs nem más, mint a házastárs. A rendelkezésünkre álló adatok nem teszik lehetővé e jelenség magyarázatát. Elképzelhető, hogy valamilyen megfontolás – pl. anyagi vagy más, hasonló természetű ok – miatt csak formális válásról volt szó, de az is elképzelhető, hogy kibékültek az elvált felek, és újrakezdték közös életüket. A kényszerű együttlakás azonban gyakran vezet a volt házastársak közötti viszony elmérgesedéséhez, aminek viszont ellenkező irányú hatást kell kifejtenie.

8. Költözők és maradók életkor, iskolai végzettség és házasságtartam szerint (%)
Moving and remaining persons – by age, educational status and duration of marriage (%)

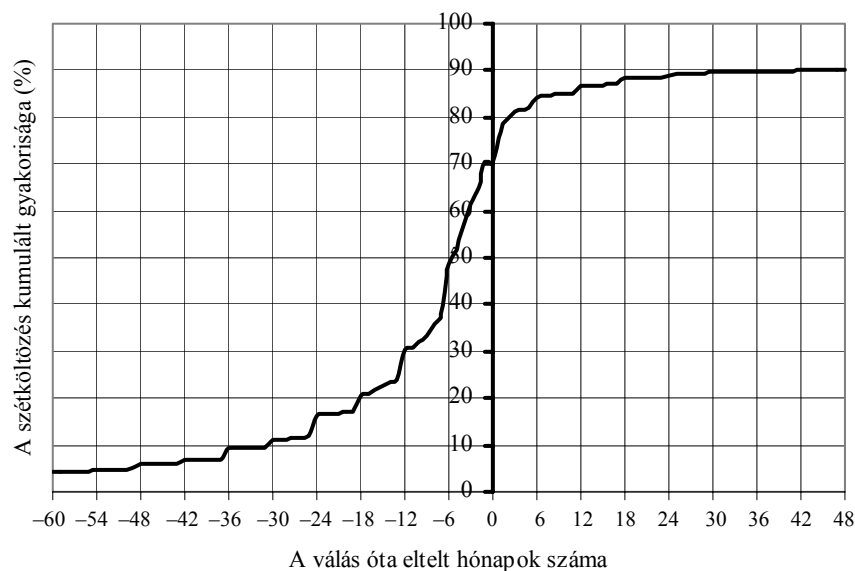
		Ki költözött el a közös lakásból?			
		Egyik fél	Mindkettő	Egyik sem	Összesen
Életkor (év)	–29	31,2	22,1	10,0	28,1
	30–39	34,3	36,9	28,0	34,4
	40–49	25,8	29,5	42,0	27,5
	50–	8,7	11,5	20,0	9,9
	N	1186	312	100	1598
Iskolai végzettség	8 ált. v. kevesebb	14,9	20,6	29,3	16,9
	Szakmunkásképző	38,9	42,2	33,3	39,2
	Középfokú	31,5	25,7	28,3	30,2
	Felsőfokú	14,7	11,4	9,1	13,7
	N	1187	315	99	1601
Házasságtartam (év)	0–3	19,4	9,6	5,1	16,6
	4–7	20,5	18,6	12,1	19,6
	8–11	18,2	20,8	9,1	18,2
	12–19	22,8	23,7	32,3	23,6
	20–	19,1	27,2	41,1	22,1
	N	1180	312	99	1591

A válás mint jogi aktus és a válás mint az életközösség megszüntetése időben elkülönül egymástól. A legtöbb házaspár már a bírósági határozat előtt szétköltözik, sok esetben akár egy évvel vagy még több idővel azt megelőzően (Becker 1993). Mintánk is igazolja ezt a megfigyelést: esetünkben a párok 73%-a a válás előtt költözött szét. Erről az időszakról keveset tudunk, mert a különélés a legtöbb esetben a két fél közötti informális egyezség alapján jön létre. A tapasztalat azonban az, hogy a külön élő párok rendszerint hamar elválnak (Cherlin 1992).

Az I. ábrán megfigyelhetjük a szétköltözés időzítését a válás hivatalos időpontjához viszonyítva. Látható, hogy a szétköltözések ekörül sűrűsödnek, mégpedig a megelőző periódusban erősebben, mint azt követően. A válás előtti egy évben a kérdezettek több mint 40%-a költözött szét, a válást követő fél évben további 14%. Ennél korábban, illetve később az esetek gyakorisága alacsonyabb: a válás előtt több mint egy évvel a megkérdezettek valamivel több mint 30%-a, a válást követő fél év eltelte után 7%-a költözött szét (interjúalanyaink 6,2%-a egyáltalán nem költözött szét, 4%-áról pedig nincs adatunk).

I. Elköltözők az összes elköltöző százalékában, a válás előtt és után
Persons moving away in the percentage of all moving persons, before and after the divorce (%)

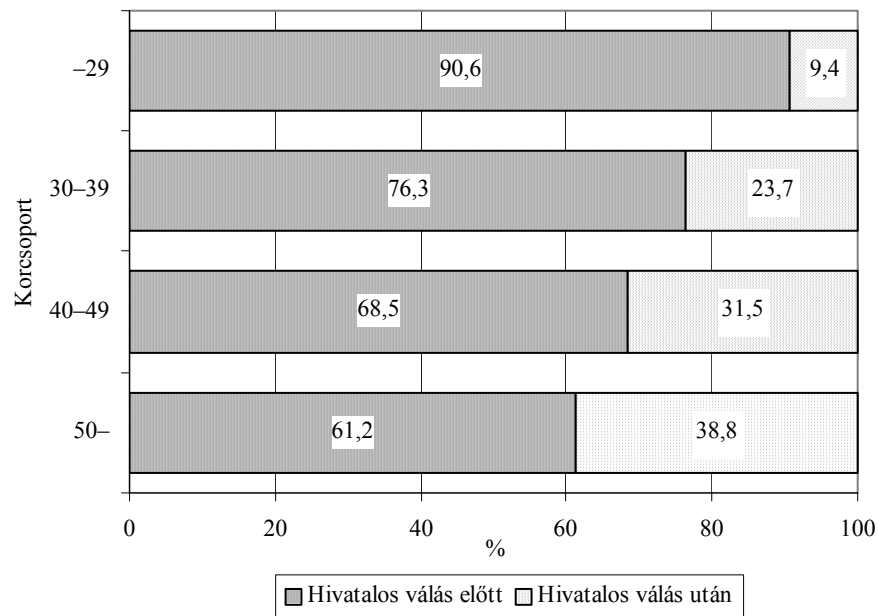

II. A válás kimondása és a szétköltözés között mennyi idő telt el a válás előtt, illetve az azt követően szétköltözők esetében (%)
The cumulated frequency (%) of moving apart before and after the declaration of divorce (%)

A II. ábra a szétköltözések kumulált gyakoriságát mutatja. A válás kimondása előtt öt évvel a párok 4,2%-a már külön lakott, négy év alatt pedig ez az arány 26%-kal emelkedett. Jól látható, hogy a válás hivatalos időpontjában a párok több mint 70%-a már nem élt együtt.

Kérdés, vajon mitől függ, hogy az érintettek a válás előtt vagy azt követően költöznek szét. két olyat találtunk, amely egyértelmű összefüggésben van az időzítéssel, ez pedig az életkor és a házasságtartam. Ezek nem függetlenek egymástól, hiszen a magasabb életkor hosszabb házasságtartammal járhat együtt.

Az életkor előrehaladtával csökken a hivatalos válás előtt, illetve növekszik a válást követően elköltözők aránya. A 30 év alattiaknak több mint 90%-a a válás előtt külön lakásba vonul, míg az 50 éves és idősebbeknél ez az arány már alig haladja meg a 60%-ot (III. ábra).

III. Mikor költöztek szét, életkor szerint (%)

When did the partners move apart (before and after the divorce), by age group (%)

Minél hosszabb ideig állt fenn a házasság, annál valószínűbb, hogy csak a hivatalos válást követően költözött szét a pár. A legfeljebb 3 éve házasságban élők körében ez a párok 90%-a esetében megtörtént, míg a 12 évnél régebben házasok között az arány már alig haladja meg a kétharmadot (9. táblázat).

9. A válás előtt és a válás után költözők a házasságtartam szerint (%)

Persons moving away before and after the divorce by the duration of marriage (%)

Házasságtartam (év)	Mikor költöztek szét		
	Válás előtt	Válás után	N
0-3	90,0	10,0	259
4-7	84,4	15,6	301
8-11	81,9	18,1	277
12-19	69,0	31,0	342
20-	63,4	36,6	309

3.2. *Ki költözik el?*

A közhitel szerint Magyarországon válás esetén a nők maradnak a korábbi közös lakásban, és a férfiak költöznek el. Különösen igaznak tartják ezt akkor, ha közös gyermeke is van a párnak. A nemek szerinti arányokat tekintve nézzük az elköltözőket, a következő kép tárul elénk. Összességében a megkérdezett férfiak 57,5%-a (460 fő), a nők fele (398 fő) költözött el; az elköltözők körében a férfiak 54%-ot, a nők 46%-ot képviseltek. Ha azokra az esetekre szorítkozunk, amikor csak az egyik fél hagyta el a korábbi közös lakást, ismét azt látjuk, hogy 100 érintettből 54 férfi, 46 nő. Kimutatható tehát különbség nemek szerint, mégpedig, szignifikáns, jelentősnek azonban mégsem mondható, és különösen nem tehető az a sommás megállapítás, hogy a nők maradnak, a férfiak pedig költöznek.

Mindaddig nem érintettük azt a kérdést, hogy az elköltözőkhöz más családtagok is csatlakoznak-e. Elképzelhető ugyan más változat is, alapvetően arról van itt szó, hogy a költözők magukkal visznek-e gyermek(ek)et vagy sem. A gyermekek közül az eltartottakat lenne célszerű figyelembe venni, hiszen ők azok, akik közvetlen anyagi terhet jelentenek a szülő számára – ezt azonban adataink nem teszik lehetővé. Ezért vizsgálatainkban a kiskorú gyermekekkel számoltunk.

A párok 80,4%-ának született közös gyermeke a most felbontott házasságból, és csaknem kétharmaduknak, 1042 házaspárnak (65,5%) a váláskor volt közös kiskorú (18 évesnél fiatalabb) gyermeke. A megkérdezettek közül a férfiak alig 10%-ának (76 fő, 9,6%), a nők közel kétharmadának (501 fő, 63%) ítélte a bíróság közös kiskorú gyermeket; a kiskorú gyermeket nevelő férfiak közül 29 fő, a nők közül 235 fő költözött el.

Befolyásolja-e a költözést, és ha igen, hogyan az a körülmény, hogy valaki kiskorú gyermeket nevel? Azt már a korábbiakban megállapítottuk, hogy váláskor a férfiak és a nők közel hasonló arányban költöznek el a közös lakásból, valamint azt is tudjuk, hogy a nők a férfiaknál jóval nagyobb arányban élnek együtt gyermekükkel.

10. Elköltözött-e és ha igen, hová; nevel-e kiskorú gyermeket, nemek szerint (%)

Did you move away and if you did, where, do you bring up a minor child, by sex (%)

Nem	Nevel-e közös kisko- rú gyermeket	Elköltözött-e					N
		Nem	Igen				
			Hová költözött				
			Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más sze- mélyhez	Egyéb	
Férfi	Nevel	62,7	8,0	5,3	22,7	1,3	75
	Nem nevel	40,8	12,7	8,1	34,0	4,3	715
	Együtt	42,9	12,3	7,8	32,9	4,1	790
Nő	Nevel	53,3	11,7	6,6	26,4	2,0	497
	Nem nevel	46,0	13,4	11,3	27,1	2,1	291
	Együtt	50,6	12,3	8,4	26,6	2,0	788
Összesen	Nevel	54,5	11,2	6,5	25,9	1,9	572
	Nem nevel	42,3	12,9	9,0	32,0	3,7	1006
	Együtt	46,8	12,3	8,1	29,8	3,0	1578
Csak az egyik fél költözött el	Nevel	62,8	7,2	5,2	22,7	2,0	444
	Nem nevel	49,7	8,5	8,8	30,5	2,6	729
	Együtt	54,6	8,0	7,4	27,5	2,4	1173

A közös kiskorú gyermeket nevelők 54,5%-a nem költözött el, míg a gyermeket nem nevelők körében ez arány csupán 42,3%. A megkérdezett férfiak és a nők között a megfelelő arányok rendre 62,7% és 40,8%, illetve 53,3% és 46,0%. Tehát a gyermeket nevelők nagyobb gyakorisággal maradnak a korábbi közös lakásban, és a férfiak körében bár igen alacsony esetszám mellett, ez a tendencia erősebb, mint a nőknél. Ebből az következik, hogy az elköltözést a kérdezett neme kevésbé, az általa nevelt kiskorú gyermek nagyobb mértékben befolyásolja. Ugyanakkor nem állíthatjuk azt, hogy a lakás a kiskorú gyermeket nevelőnél marad.

Vegyük észre, hogy a fenti esetben azokat is számításba vettük, akik nem költöztek szét, illetve akik egyidejűleg elköltöztek. Ha vizsgálódásunkat leszűkítjük azokra a párokra, akik közül csak az egyik fél hagyta el a volt közös lakást – hiszen a váláskor ez a legjellemzőbb, és feltehetően erre alapoz a közös lakásban maradó gyermekes nő sztereotípiája –, a kép akkor sem változik lényegesen (10. táblázat). Igaz, hogy a kiskorú gyermeket nevelők 63%-a a lakásban marad, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy 37%-uk elköltözik. Az arányokat nemek szerint tekintve: a kiskorú gyermeket nevelő nők körében a lakásban maradók és az elköltözők aránya 60:40 százalék, a férfiaknál 70:30 százalék. Tehát fenti megállapításaink továbbra is érvényesek.

Azt, hogy a kérdezett hová költözik, szintén nem befolyásolja lényegesen az, hogy a költözés gyermekkel vagy anélkül történik.

Érdeemes szemügyre venni azt a feltételezést, miszerint a fiatalabb gyermeket nevelők nagyobb eséllyel maradnak a lakásban, mint ha nagyobb gyermekről van szó – hiszen a legkisebbeknek a legfontosabb, hogy a megszokott környezetük a lehető legkevésbé változzon. Adataink ezt a feltevést azonban nem igazolják: a legfiatalabb (kiskorú) gyermek életkora nincs hatással a költözésre.

Az életkor és az iskolai végzettség befolyása csak igen kismértékű: a 40 évesnél fiatalabbak körében mintegy 10%-kal gyakoribb a költözés (57–58%), mint az ennél idősebb között (46–48%); a legalacsonyabb iskolai végzettségűek között a legmagasabb az elköltözők hányada, 59%, az arány az iskolai végzettség emelkedésével csökken, és a diplomások esetében már csak 50%. Településtípusonként lényeges differenciák nem mutatkoznak.

Az elköltözést az is befolyásolhatja, hogy ki milyen jogcímen lakott a közös lakásban. Itt csak azokat vesszük számításba, akik tulajdonosként vagy annak házastársaként éltek ott, mert a többi kategóriában túlságosan alacsony az eset-szám. A tulajdonosok között az elköltözők aránya mintegy 50%-os, míg az azok házastársai által alkotott csoportban jóval magasabb, 81%-os. Legalacsonyabb, 43,6%-os hányaddal a tulajdonos egyéb rokonai esetében találkozunk, feltehetően azért, mert a pár a válás előtt az interjúalany szüleinél élt: az ezt a kategóriát alkotó 204 fő közül 153 fő, azaz háromnegyedük a szülőknél élt közvetlenül a házasságkötés után, és a későbbiekben sem sikerült különköltöznüik. A korábbi tulajdonosok költöznek legnagyobb arányban (15%) saját lakásba, míg a tulajdonos házastársaként a lakásban élők fele más személyhez költözik (11. táblázat).

11. A lakáshasználat jogcíme válás előtt, hová költözött (%)
Did you move away and if you did, where, by the legal title of occupancy

A lakáshasználat jogcíme a válás előtt	Elköltözött-e					N
	Nem	Igen				
		Hová költözött				
		Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más személyhez	Egyéb	
Tulajdonos	51,2	15,0	7,5	23,5	2,7	1020
A tulajdonos házastársa	19,1	11,8	17,6	50,7	0,7	136
A tulajdonos egyéb rokona	56,4	5,9	3,9	31,9	2,0	204
Egyéb	33,8	5,8	8,4	45,8	6,2	225
Összesen	46,6	12,2	8,1	30,1	3,0	1585

3.3. Ki hová költözik?

Az elköltözők jövőbeli életvitelének kulcskérdése, hogy fenntarthatják-e önállóságukat, vagy arra kényszerülnek, hogy másokkal lakjanak együtt.⁴ Ebből a szempontból nem tartottuk fontosnak, hogy az új otthon saját tulajdonú-e vagy bérelt – a lényeg az, hogy az elköltözőn kívül ne éljen más a lakásban, háztartásban. Ha ez a tétel hiányzik, a szituációt kényszernek tekintjük, hiszen nem tartjuk valószínűnek, hogy a megkérdezettek számottevő arányban választanák önként ezt a változatot.

Az interjúalanyok több mint egyötöde (22,9%) költözött saját lakásba, minden hetedik bérelt lakásba, és több mint fele (56,1%) más személyhez. A nők esetében nagyobb arányt képviselt a saját és bérelt lakás, mint a férfiakéban, de a különbség nem számottevő.

A válás előtt elköltözőket illetően nem tapasztalunk lényeges nemek szerinti eltérést, nem így viszont a válás után költözők körében. Itt a férfiak több mint fele (53,3%) más személyhez költözik, 31,1%-uk pedig saját lakásba. A nőknél megfordul ez a két arány, rendre 30,1, illetve 51,8%-os (*Melléklet, 4. táblázat*).

Az életkor emelkedésével növekszik a saját lakásba költözők aránya és csökken a más személyhez költözőké (*12. táblázat*).

12. Hová költözött, életkor szerint (%)
Where did you move, by age group (%)

Életkor (év)	Hová költözött				N
	Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más személyhez	Egyéb	
–29	14,9	11,8	66,3	7,1	255
30–39	16,9	16,2	62,4	4,5	314
40–49	33,3	17,9	45,3	3,5	201
50–	47,4	14,1	26,9	11,5	78
Összesen	23,0	15,1	56,3	5,7	848

A tendenciák nemenként hasonlóak, kivéve a 30 év alatti férfiakat, akik között viszonylag magas, csaknem 20%-os a saját lakásba költözők hányada. Ugyanezek aránya a nők legfiatalabb és legidősebb korcsoportjában alacsonyabb, mint a férfiaknál, a két középső korcsoportban azonban jóval magasabb.

⁴ Ide kapcsolódik a hajléktalanság problémája. Bár a megkérdezettek közül csak néhányan mondják volt házastársukról, hogy a válást követően hajléktalan lett, sejtésünk szerint ennek előfordulása gyakoribb. A megromlott családi kapcsolatok a válás és a hajléktalanná válás okai között is megjelennek (*Bényei et al. 2000; Medgyesi 2003*). Vizsgálatunk azonban nem érthette el a hajléktalan elváltakat.

A legfiatalabb generációból még a férfiak költöznek kisebb gyakorisággal más személyhez, az összes többi korcsoportban azonban a nők (*Melléklet, 5. táblázat*). Emögött feltehetően az áll, hogy a nők gyakrabban költöznek gyermekkel együtt, különösen a 30–49 éves korcsoportba tartozók, hiszen a náluk fiatalabban körében még kevesebb a gyermekes, az idősebbek pedig már általában nem élnek együtt a az időközben felnőtté vált gyermekükkel. Adataink megerősítik ezt a hipotézist: az elköltöző nők csaknem 60%-a gyermeket visz magával, míg a férfiaknál csupán 6,5% ez az arány. A gyermekes nők erősen motiváltak abban, hogy önálló lakáshoz jussanak, hiszen a szülőkhöz való visszaköltözés számtalan együttélési konfliktust hozhat magával, ugyanakkor a szülőknek is természetes törekvése, hogy megőrizték gyermekeik elköltözése után kialakított életvitelüket.

Az iskolai végzettség emelkedésével növekszik a saját lakásba és csökken a más személyhez költözők aránya, a legképzetlenebbek kivételével, akik nem illeszkednek ebbe a trendbe (*13. táblázat*).

13. Hová költözött, iskolai végzettség szerint (%)
Where did you move, by educational status (%)

Iskolai végzettség	Hová költözött				N
	Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más személyhez	Egyéb	
8 ált. v. kevesebb	19,7	19,7	55,4	5,1	157
Szakmunkásképző	17,5	12,2	64,1	6,1	343
Középfokú	27,0	16,6	51,5	5,0	241
Felsőfokú	35,2	15,7	43,5	5,6	108
Összesen	22,9	15,3	56,3	5,5	849

A megkérdezett nők közül a legalább érettségizettek nagyobb arányban költöztek saját lakásba, mint a hasonló végzettségű férfiak. A más személyhez költözők körében az érettségizettek között találunk nemenkénti eltérést: a férfiak esetében a gyakoriság 56,9%-os, a nőkben 46,6%-os (*Melléklet, 6. táblázat*).

A települési lejtőn lefelé haladva csökken a saját lakásba költözők és növekszik a más személyhez költözők hányada. Az előbbiek aránya a budapestiek között csaknem egyharmados, míg a községekben csupán egyhatodos, az utóbbiaké a fővárosban mintegy 50%-os, a községi lakosok esetében pedig már közel kétharmados (*14. táblázat*).

14. Hová költözött, településtípus szerint (%)
Where did you move, by the type of settlement (%)

Településtípus	Hová költözött				N
	Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más személyhez	Egyéb	
Budapest	29,1	16,5	51,3	3,2	158
Város	23,0	14,6	54,8	7,5	465
Község	16,8	16,3	63,7	3,2	190
Összesen	22,8	15,4	56,2	5,7	813

A kérdezettek egyharmada (33,5%) a válás kapcsán nemcsak másik lakásba, hanem másik településre is költözött. Az utóbbiak aránya a válás után költözők között mindkét nem esetében kisebb arányú, mint a válást megelőzően elköltözőknél (*Melléklet, 7. táblázat*).

Az életkort tekintve, a megkérdezettek közül a 30–39 éves férfiak, valamint az 50 éves és idősebb nők költöztek a legnagyobb arányban (39,8% és 42,9%) másik településre.

Az iskolai végzettséggel a kapcsolat csaknem fordított irányú, egyetlen kivétellel: a felsőfokú végzettségű férfiak között a másik településre költözők hányada az érettségizettekhez viszonyítva jelentősen megemelkedik. A legképzetlenebbeket tekintve gyakorlatilag nincsenek nemek szerinti különbségek (férfiak: 37,8%, nők: 40,2%), a felsőfokú végzettségűek körében azonban kiugróan nagyok (44,8%, illetve 20,4%).

Településtípusonként tekintve, a legalacsonyabb a budapestiek, a legmagasabb pedig a községekben élők körében az arány. Ez utóbbiak esetében az elköltözők csaknem fele került másik településre, nemek szerinti különbség nélkül. A városokban élők között hányaduk 30%-os. Budapesten a férfiak és a nők között közel 10 százalékpontnyi eltérést találunk (férfiak: 28,1%, nők: 18,6%). Az érintettek több mint kétharmada egyedül költözött el, minden negyedik önálló lakásba, ötből ketten más személyhez. Kiskorú gyermekkel a költözők közel 13%-a került önálló lakásba, 18,7%-a pedig más személyhez.

Közel egyharmados azok aránya, akik önálló lakásba költöztek, több mint kétharmados azoké, akik más személyhez. A kiskorú gyermek nélkül, illetve gyermekkel költözők között lényegében ehhez hasonló az önálló lakásba, illetve a más személyhez költözők hányada. A lényeges különbség – ahogyan az első pillantásra is látható a táblázatból – nemenként mutatkozik. Míg a férfiaknak csupán 6,5%-a, a nőknek csaknem 70%-a költözött kisgyermekkel. Kiskorú gyermekkel önálló lakásba minden negyedik, más személyhez minden harmadik nő került.

A férfiak egyharmada egyedül költözött önálló lakásba, közel 60%-uk pedig egyedül, más személyhez. A nők esetében mindkét arány számottevően alacsonyabb: 20, illetve 21% (15. táblázat).

15. Az elköltözők hová és kihez költöztek, nemek szerint (%)
Where and to whom did you move, by sex (%)

Nem	Kivel és hová költözött				N
	Egyedül, önálló lakásba	Egyedül, más személyhez	Gyermekekkel, önálló lakásba	Gyermekekkel, más személyhez	
Férfi	35,6	58,0	2,4	4,1	419
Nő	19,3	21,2	24,4	35,1	373
Összesen	27,9	40,7	12,8	18,7	792

3.4. Ki kihez költözött?

A más személyhez költözők esetében a fogadó fél lehet szülő, rokon, barát, ismerős, élettárs – számos változattal találkozhatunk. Mégis, a két legjellemzőbb és bennünket leginkább érdeklő megoldás a visszatérés a szülőkhöz és az átköltözés az új élettárshoz. Az első variáns – nemektől függetlenül – csaknem háromnegyedes arányt képvisel, a második közel 14%-osat – ami ugyan nem túl magas arány, és a mintában összesen 65 fő képviseli, de figyelembe véve, hogy az érintettek a volt házastárstól költöztek az új élettárshoz, mégis figyelemre méltó. Feltételezhető, hogy ezekben az esetekben éppen az új kötődés a válás fő oka. Ismeretes, hogy aktuális párkapcsolatuk megszűnését követően a férfiak létesítenek hamarabb és nagyobb gyakorisággal újat (Kiernan et al. 1998; Ermisch 2002; Becker 1993). Esetünkben is azt látjuk, hogy a megkérdezett férfiak közel 17%-a, míg a nőknek csak 10%-a költözött új élettárshoz.⁵

⁵ Érdekes, hogy mindkét nembeli adatközlőink jóval kisebb arányban állítják volt házastársukról, hogy a szüleihez költözött (57,8%), és számottevően gyakrabban említik, hogy új élettárshoz vagy házastárshoz (29,9%). A férfiak csaknem 8 százalékponttal nagyobb gyakorisággal mondják volt feleségükről, hogy a szüleihez költözött, mint fordítva. Minden harmadik elvált nő azt mondta, hogy volt férje új élettárshoz költözött, az elvált férfiak 10 százalékponttal kisebb arányban mondták ugyanezt volt feleségükről (Melléklet, 9. táblázat). Tehát mindkét esetben a férfiak költöztek nagyobb arányban új élettárshoz, azonban nagyon különböző arányszámokat kapunk, ha a kérdést az interjúalanyra vonatkozóan tesszük fel vagy ha a volt házastársra vonatkozóan. Valójában semmi nem indokolja az ilyen nagymértékű eltérést, ezért torzításra gyanakszunk. Már csak az tisztázatlan, hogy saját magukra vonatkozóan adták-e meg ritkábban, hogy új élettárshoz költöztek, vagy a volt házastársra vonatkozóan túloztak – esetleg mindkettő igaz. Sajnos, adataink nem adnak lehetőséget arra, hogy válaszoljunk erre a kérdésre.

A megkérdezettek életkora erősen differenciálja, hogy ki az a más személy, akihez költöznek. A 40 év alatti két korcsoportnál alig van eltérés az arányokban – 80% körüli a szülőkhöz és 10–10% az új élettárshoz, illetve egyéb személyhez költözők hányada. A 40–49 éveseknek azonban már csak közelítőleg 60%-a kerül vissza a szüleihez, és ezzel párhuzamosan 25%-ra nő az új élettárshoz költözők aránya. A tendencia az 50 éves és idősebb korcsoport esetén is folytatódni látszik, itt azonban már olyan kicsi az elemszám, hogy a százalékarányok félrevezetőek lehetnek (16. táblázat).

16. Kihez költözött, életkor szerint (%)
To whom did you move, by age group (%)

Életkor (év)	Kihez költözött			N
	Szüleihez	Az új élettárshoz	Egyéb személyhez	
–29	78,6	8,9	12,5	168
30–39	79,5	9,7	10,8	195
40–49	58,2	25,3	16,5	91
50–	28,6	38,1	33,3	21
Összesen	72,8	13,7	13,5	475

A 30–39 éves férfiak és a 30 évesnél fiatalabb nők kerültek vissza legnagyobb arányban a szüleikhez. Az új élettárshoz vagy házastárshoz 44 férfi és 21 nő költözött, jellemzően a férfiak 40–49 éves és a nők 30–39 éves nők generációjából (Melléklet, 9. táblázat).⁶

Az iskolai végzettség nem igazán lényeges befolyásoló tényező, egyedül a legképzetlenebbek körében alacsonyabb ez az arány – közel kétharmados – a többi csoportnál rögzített csaknem háromnegyedes hányadhoz viszonyítva.⁷ Nemek szerint azonban már találunk különbséget. Az iskolai végzettség emelkedésével a megkérdezett férfiak között csökken a szülőkhöz és növekszik az élettárshoz költözők aránya (azzal a kivétellel, hogy a legképzetlenebbek esetében csaknem 4 százalékponttal alacsonyabb a szülőkhöz visszatérők aránya, mint a szakmunkásképzőt végzeteknél). A megkérdezett nők körében a szülőkhöz költözők aránya éppen fordítva alakul: az iskolai végzettséggel párhuzamosan emelkedik; az új élettárshoz költözők hányada jóval alacsonyabb, mint a férfiak között és hasonló a különböző képzettségi szinteken, eltekintve a legalacsonyabb végzettségűektől (17. táblázat). Ez összhangban van azzal a

⁶ Az 50 évesek és idősebbek kategóriájában az esetszám igen alacsony, ezért figyelmen kívül hagytuk azokat a magas százalékarányokat, amelyek csak néhány esetet takarnak.

⁷ A felsőfokú végzettségűekre vonatkozóan az alacsony esetszám miatt óvatosan kell kezelnünk az arányokat.

korábban már említett tendenciával, hogy a válást követően a férfiak hamarabb és nagyobb gyakorisággal alakítanak ki új párkapcsolatot. A legfeljebb általános iskolát végzett nők körében magasabb az élettárshoz költözők aránya, mint a többi csoportban – ennek az lehet a magyarázata, hogy ők nevelnek kiskorú gyermeket a legkisebb arányban.⁸

17. Kihez költözött, nemek és iskolai végzettség szerint (%)
To whom did you move, by sex and educational status (%)

Nem	Iskolai végzettség	Kihez költözött			N
		Szüleihez	Az új élettárshoz	Egyéb személyhez	
Férfi	8 ált. v. kevesebb	72,7	11,4	15,9	44
	Szaktanulmányképző	76,3	14,1	9,6	135
	Középfokú	70,0	21,7	8,3	60
	Felsőfokú	64,0	24,0	12,0	25
	Összesen	73,1	16,3	10,6	264
Nő	8 ált. v. kevesebb	59,5	16,7	23,8	42
	Szaktanulmányképző	74,4	7,0	18,6	86
	Középfokú	79,0	8,1	12,9	62
	Felsőfokú	81,0	9,5	9,5	21
	Összesen	73,5	9,5	17,1	211

A más személyhez költözők közül a budapestiek kétharmada, a más településen élők háromnegyede tért vissza a szüleihez (18. táblázat). Az új élettárshoz vagy házastárshoz költözők aránya városon a legnagyobb, 17,6%. Nemek szerint az egyetlen számottevő eltérés az, hogy Budapesten és a többi városban is a férfiak költöztek nagyobb arányban új élettárshoz, míg a községekben ilyen különbség nem mutatkozik (az alacsony esetszám miatt szükséges az óvatosság) (Melléklet, 10. táblázat).

⁸ A válást követően az új párkapcsolatok kialakulásának esélyét az interjúalany által nevelt gyermekek erőteljesen csökkentik (pl. Cherlin 1992; Ermisch 2002; Kiernan et al. 1998).

18. Kihez költözött, településtípus szerint (%)
To whom did you move, by the type of settlement (%)

Településtípus	Kihez költözött			N
	Szüleihez	Az új élettárshoz	Egyéb sze- mélyhez	
Budapest	66,3	10,0	23,8	80
Város	73,4	17,6	9,0	256
Község	75,2	9,9	14,9	121
Összesen	72,6	14,2	13,1	457

A más személyhez költöző férfi interjúalanyok közül a kiskorú gyermeket nevelők mindegyike a szüleihez tért vissza, s ezt tette a nők közel 80%-a is. Az utóbbiak esetében azonban még jelentős volt, elérte a 10%-ot azok aránya is, akiket más rokon fogadott magához és heten (5,4%) az új élettárshoz vagy házastárshoz költöztek gyermekeikkel (19. táblázat).

19. Kihez költöztek a kisgyermeket nevelők, nemek szerint (%)
To whom did the divorced with minor children move, by sex (%)

Kihez költözött?	Nem	
	Férfi	Nő
Szüleihez	(100,0)	78,3
Más rokonhoz	(0,0)	10,1
Baráthoz, ismerőshöz	(0,0)	3,9
Az új élettárshoz, házastárshoz	(0,0)	5,4
Egyéb személyhez	(0,0)	2,3
N	17	129

4. LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK A VÁLÁS UTÁN

A válás előtti és utáni (a kérdés időpontjában fennálló⁹) lakáskörülmények felmérése egyrészt lehetőséget nyújt az állapotjellemezésre, másrészt az összehasonlításra; fel tudjuk mérni a változások irányát és nagyságát és mindent viszonyítani tudjuk a megkérdezettek szubjektív helyzetjellemezéséhez.

⁹ A lakáshelyzet változásának elemzésekor a „válás utáni” helyzet minden esetben a kérdés időpontjában érvényes, vagyis a válás hivatalos kimondását követően kb. 2 évvel jellemző lakásviszonyokat jelenti, a „válás előtti” pedig az utolsó közös lakás állapotát írja le.

Két csoportot kell megkülönböztetnünk: egyfelől azokét, akik továbbra is a válás előtti utolsó közös lakásban élnek, másfelől azokét, akik elköltöztek onnan.

539 fő, a megkérdezettek több mint egyharmada (36%) nyilatkozott úgy, hogy jelenleg is a válást megelőző lakásban él; a nők közül 38,2%, a férfiak közül 33,7%. A többiek értelemszerűen elköltöztek.

A helyben maradók esetében a lakás objektív jellemzői természetesen nem módosultak, változhatott viszont a lakhatás jogcíme, a háztartás létszáma és összetétele, a lakás felszereltsége.

A lakhatás jogcímében mindössze az esetek 10%-ában, 50 esetben történt változás. Ahogyan az várható is, a tulajdonosok megtartották státusukat, míg 32, a lakásban nem tulajdonosként lakóból tulajdonos lett (21,3%).

A háztartás létszáma a válást követően átlagosan egy fővel, 3,71-ről 2,75-re csökkent. A részleteket tekintve: csaknem minden ötödik (18,4%) interjúalany egyedül maradt a lakásban, közel duplájára emelkedett a 2 fős, viszont kevesebb mint felére csökkent a 4 és több fős háztartások aránya (20. táblázat).

20. Hányan éltek közös háztartásban a válás előtt és után (%)

A régi lakásban maradók

The distribution of the remaining persons' households by size (%) before and after the divorce

A háztartás létszáma (fő)	Válás előtt	Válás után
1	0,0	18,4
2	15,8	28,8
3	29,1	27,6
4	35,1	15,9
5	12,0	5,6
6–	8,1	3,8
N	539	539

A régi lakásban maradók háztartásának felszereltsége a válást követően javult, de legalábbis változatlan maradt, egyedül az autóval rendelkezők aránya csökkent számottevően. Ezt a meglepő eredményt – hiszen azt várnánk, hogy romlik a felszereltség – azonnal meg tudjuk magyarázni, ha két csoportot különítünk el aszerint, hogy a megkérdezettnek van-e élettársa vagy nincs. Az előbbieket háztartásai sokkal jobban felszereltek, ami egyértelműen abból adódik, hogy nem egy, hanem két kereső jövedelméből gazdálkodhatnak (21. táblázat).

21. A háztartás felszereltsége a válás előtt és után (%)

A régi lakásban maradók

The degree of equipping of the households of the remaining persons before and after the divorce, by cohabiting (%)

A háztartások hány százaléka van	Válás előtt	Válás után		
		Élettárral él	Nincs élettársa	Összesen
Automata mosógép	76,1	84,0	76,2	78,2
Autó	66,1	59,8	43,0	47,3
Mosogatógép	4,7	4,6	4,5	4,5
Mikrohullámú sütő	63,8	79,4	73,3	74,9
Számítógép	29,4	38,2	41,1	40,4
Videomagnó	72,5	78,6	70,0	72,2
N	539	131	378	509

Az elköltözők esetében nyilvánvalóan nagyobb mértékűek a változások. Ezek közül a leginkább szembeűnő a tulajdonosok arányának megcsappanása, mégpedig számottevően: míg a válás előtt 61%-ot tett ki, a költözést követően már csak 45%-ot, és a korábbi tulajdonosoknak csak valamivel több mint fele lakik a válás után is tulajdonosként új otthonában, míg 11%-uk most a tulajdonos háztársaként vagy élettársaként, minden ötödik pedig rokonként (22. táblázat). Jellemző nemek szerinti különbség, hogy a korábban tulajdonos nők jóval nagyobb arányban (64,2%) tulajdonosai a mostani lakásuknak, mint a férfiak (48,7%). Azt mondhatjuk tehát, hogy a válást követően a nők helyzete ebből a szempontból kedvezőbb, mint a férfiaké (Melléklet, 11. táblázat)

22. A lakhatás jogcíme a válás előtt és után (%)

Elköltözők

The legal title of occupancy before and after the divorce (%), moving persons

A lakhatás jogcíme a válás előtt	A lakhatás jogcíme a válás után				N
	Tulajdonos	A tulajdonos házastársa, élettársa	A tulajdonos egyéb rokona	Egyéb	
Tulajdonos	55,7	10,09	20,1	13,3	542
A tulajdonos házastársa	40,4	8,1	36,4	15,2	99
A tulajdonos egyéb rokona	26,3	11,6	43,2	18,9	95
Egyéb	22,0	7,5	32,7	37,7	159
Összesen	44,9	10,1	26,6	18,4	895

A háztartás létszáma ebben az esetben is csökkent, a tendenciák és az arányok hasonlóak ahhoz, amit a korábbi lakásban maradóknál tapasztaltunk. A folyamat az egyszemélyes háztartások megjelenésére (16,3%), a kétszemélyesek arányának másfélszeresére emelkedésével (18,5%-ról 27,2%-ra), a 4-5 személyes háztartások arányának felére csökkenésére vezethető vissza. Legkisebb változást a három- illetve a hat- és annál több személyes háztartások esetében tapasztaljuk.

A háztartás átlagos nagysága 3,59 főről 2,88-ra, tehát 0,7-del csökkent. A régi lakásban maradókhoz viszonyítva a válás előtti háztartásnagyság kisebb, a válás utáni nagyobb, és a csökkenés kisebb mértékű. Ez utóbbi azzal magyarázható, hogy a válást követően viszonylag nagy a más személyhez költözöttek aránya (452 fő, 47%).

Interjúalanyaink a költözéssel általában kisebb lakásba kerültek, de – ahogy az imént láttuk – a háztartás létszáma is csökkent. Így a válás előtti egy főre jutó alapterület a válás utáni lakásban nagyobb lett. Az egy szobára jutó lakók száma viszont a szobaszám csökkenése következtében növekedett (23. táblázat).

23. A lakás jellemzői válás előtt és után

Elköltözők

Characteristics of the flat before and after the divorce, moving persons

A lakás jellemzői	Válás előtt	Válás után
A lakás alapterülete (m ²)	76,5	68,3
A szobák száma (db)	2,8	2,1
A lakók száma (fő)	3,6	2,9
Laksűrűség (fő/szoba)	1,29	1,38

Az elköltözők körében a válást követően javult a háztartás felszereltsége, eltekintve az autótól és a videomagnótól. Ennek háttérben ismét az élettársi kapcsolatban élők lényegesen jobb helyzete áll (24. táblázat). Nemek szerint is tapasztalható némi eltérés: a férfiak esetében összességében egyértelműen romlott a háztartás felszereltsége, és meglehetősen nagy a különbség az élettárssal, illetve az anélkül élők között. A nőket illetően azonban összességében is javulást tapasztalunk, ami az élettárssal élőknel nagyobb, az élettárs nélkül élőknel kisebb mértékű (Melléklet, 12. táblázat).

Ha figyelembe vesszük, hogy az érintettek több mint fele más személyhez költözött, magyarázatot találhatunk erre a jelenségre. Interjúalanyaink ugyanis annak a háztartásnak a felszereltségéről nyilatkoztak, ahová költöztek, tehát a felsorolt tartós fogyasztási cikkek nem feltétlenül az ő tulajdonukat képezik.

24. A háztartás felszereltsége a válás előtt és után (%)

Elköltözők

The degree of equipping of the households of the moving persons before and after the divorce, by cohabiting (%)

A háztartások hány százalékában van	Válás előtt	Válás után		
		Élettárrsal él	Nincs élettársa	Összesen
Automata mosógép	69,8	78,8	69,2	72,7
Autó	64,2	60,9	39,4	47,2
Mosogatógép	5,6	4,1	4,2	4,1
Mikrohullámú sütő	55,2	72,2	63,6	66,7
Számítógép	25,6	38,6	31,9	34,4
Videomagnó	73,8	73,3	64,1	67,5
N	960	345	603	948

A megkérdezettek többsége (56,5%) egy költözéssel került jelenlegi lakásába, több mint egynegyedük (26,2%) kettővel, 13,5%-uk három–négygyel, ennél többször elenyésző részük költözött. Másik településre 28,1% költözött egyszer, 7,1% kétszer vagy háromszor, 8 fő pedig ennél is többször.

4.1. A lakáskörülmények változásának megítélése

A váláskor elköltözők csaknem 40%-a úgy ítélte meg, hogy ennek nyomán lakáskörülményei romlottak, ugyanakkor 17,5%-uk javulást érzékelt, és további valamivel több mint 40% nem tapasztalt változást. A helyzetüket javulónak ítélik között magasabb a más személyhez – elsősorban a szülőkhöz – költözők aránya, mint a másik két csoportban (25. táblázat).

25. A lakáskörülmények változásának megítélése a költözést követően, nemek szerint (%)

Opinions on the changing housing conditions after the moving, by sex (%)

A lakáskörülmények változásának megítélése	Nem		Összesen
	Férfi	Nő	
Rosszabbak lettek	42,3	35,5	39,2
Jobbak lettek	13,6	22,1	17,5
Nem változott	43,9	42,4	43,2
N	456	394	850

A kiskorú gyermekükkel elköltöző nők 36,2%-ának romlottak a lakáskörülményei, minden negyedik esetben javultak, az arányok tehát hasonlítanak ahhoz, amit az elköltözők teljes körére kimutattunk.

Ha a lakásprobléma megoldásának szubjektív minősítését vizsgáljuk, azt látjuk, hogy leginkább azok a megkérdezett férfiak elégedettek, akiknek a volt házastársa költözött el (ők a lehetséges 5 pontból átlagosan 4,7-es értéket adtak meg), a legkevésbé pedig azok a nők, akik korábbi házastársukkal egy lakásban maradtak (de még az ő esetükben is a közepesnél magasabb, 3,5 a pontszámok átlaga) (26. táblázat).

26. Mennyire elégedett a lakásprobléma megoldásával?^{*}
How are you satisfied with the solving of your housing problems?
(On a scale between 1 and 5, by sex and move)

Ki költözött el a váláskor	Nem		Összesen
	Férfi	Nő	
A megkérdezett	3,9	3,8	3,9
Volt házastársa	4,7	4,6	4,6
Mindketten	3,7	3,8	3,8
Egyikük sem	3,9	3,5	3,7
Együtt	4,2	4,1	4,2

^{*}1–5 közötti skálán adott pontszámok átlaga.

A lakásprobléma megoldásával kapcsolatos nagymértékű elégedettségnek az lehet a magyarázata, hogy a bontóper során a váló felek túlnyomó része (76,5%-a) minden kérdésben – így a lakás ügyében is – meg tudott állapodni, nem volt szükség bírói döntésre.

A költözők több mint fele azonban úgy érezte, hogy a vagyoni osztozkodásnál rosszabbul járt, míg a nem költözőknek csak 14%-a gondolta ugyanezt – tehát az elköltözők elégedetlensége nem konkrétan a lakással kapcsolatban, hanem általánosabb szinten jelenik meg.

5. LAKÁSTÖRTÉNET

A költözések sorát vizsgálva felmerül az a kérdés, hogy léteznek-e jellemző lakásutak, amelyeket követve a megkérdezettek a házasságkötést követően lakott lakásból a válást követő lakásba eljutottak. A választ klaszterelemzéssel igyekeztünk megadni, s végül hat jól körülhatárolható csoportot sikerült elkülönítenünk. A klaszterek kialakításához kilenc változót használtunk fel, ezek klasztereken belüli megoszlását a Melléklet 13. táblázata tartalmazza. A köny-

nyebb áttekinthetőség érdekében az egyes klaszterek jellemzőit szövegesen is összefoglaltuk (27. táblázat).

27. Az egyes klaszterek jellemzői
Result of the cluster-analysis: characteristics of the clusters

Sorszám	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Elemzés	255	380	97	349	253	228
A házasság-kötés időpontja	1990 után	átlagos	1990-ben és előtte	átlagos	1980-ban és előtte	1980 után
A házasság-kötés idején hol élt	önálló	szülők egyéb	vegyes	önálló	szülők egyéb	szülők egyéb
Önálló lakás volt-e	házasság-kötéskor volt	később vagy nem volt	később lett önálló	házasság-kötéskor volt	később lett önálló	később vagy nem volt
A házasság tartama	átlagos	magasabb	magas	átlagos	magas	alacsonyabb
Nevel-e kiskorú gyermeket	átlagos	átlagosnál nagyobb arányban	átlagos	átlagos	átlagos	átlagos
Ki költözött el	volt házastárs	volt házastárs	egyikük sem	kérdezett vagy mindkettő	kérdezett vagy mindkettő	kérdezett vagy mindkettő
Mikor költözött el	–	–	–	válás előtt	válás után is	válás előtt
Hová költözött	–	–	–	önálló lakásba vagy más személyhez	önálló lakásba	más személyhez
Kihez költözött	–	–	–	szülőkhöz	–	szülőkhöz

Lakáskörülményeik változását az 1. és a 2. klaszterbe tartozók ítélik meg a legkedvezőbben – ötös skálán átlagosan 4,2-e, illetve 4,1-es értékkel. Ez nem meglepő, hiszen ide kerültek azok, akik a régi lakásban maradtak. Az 5. klaszterben a legkisebb mértékű az elégedettség, átlagosan 3,1, aminek az lehet az oka, hogy az itt szereplő interjúalanyok hosszú házasságtartam után kényszerültek a korábbi közös lakás elhagyására.

A továbbiakban áttekintjük a klaszterek jellemzőit a kialakításukhoz felhasznált változók szerint, továbbá néhány alapvető változó alapján megvizsgáljuk, hogy kik kerültek az egyes klaszterekbe (*Melléklet, 14. táblázat*).

Az 1. klaszterbe tartozók fele 1990 után kötött házasságot, és ezt követően házastársával önálló lakásba költözött. Átlagosan 10 évet éltek házasságban, majd a váláskor az interjúalany volt házastársa költözött el. Nem, életkor és településtípus szerint a klaszter összetétele megfelel a minta átlagának. Alacsonyabb viszont közöttük a legfeljebb általános iskolát végzettek és magasabb a

diplomások aránya. Több mint egynegyedük már nem első házasságát bontotta fel, ami a mintabeli hányad kétszerese. Egyharmaduk esetében nem született közös gyermek, s ez az arány 10%-kal magasabb, mint a mintabeli. Ennek megfelelően kiskorú gyermekük is kevesebb.

A 2. klaszterben a házasságkötések időpontja nem tér el a mintabelitől, a házasságkötés után a pár a szülőknél lakott vagy másutt, de nem önállóan. Önálló lakáshoz csak később vagy egyáltalán nem jutottak. Az átlagosnál hosszabb ideig, 13 évig éltek házasságban, és az átlagot meghaladó számban voltak a váláskor kiskorú gyermekeik. Egyedül ennek a klaszternek a tagjai neveltek az átlagosnál lényegesen magasabb arányban kiskorú gyermeket. Összefügg ez utóbbi megállapítással, hogy ez az egyetlen klaszter, amelyben a nemek aránya nagymértékben különbözik, közel 60:40, a nők dominanciájával. Életkor, iskolai végzettség és településtípus tekintetében átlagosak. Csaknem mindegyikük az első házasságából vált el. A közös kiskorú gyermekek számát tekintve szintén nem különböznek az átlagtól, csak annyiban, hogy a megkérdezettek nevelik őket nagyobb arányban.

A 3. klaszterbe tartozók 80%-a 1991 előtt házasodott, a házasságkötést követően közel 40–40%-os arányban laktak együtt a szülőkkel, illetve önálló lakásban. A házasság folyamán szinte mindegyik pár önálló lakáshoz jutott. Hosszú – átlagosan 17 évig tartó – együttélést követően váltak el, a váláskor azonban egyikük sem költözött el a közös lakásból. Jellemzően az idősebbek kerültek ebbe a klaszterbe, a 40 éven felüliek hányada – szemben a mintabeli egyharmaddal – itt meghaladja a 60%-ot. Mintegy 13 százalékponttal magasabb a mintabeli átlagnál a legfeljebb alapfokú végzettségűek aránya, és kisebb a felsőfokú végzettségűeké. Csaknem minden párnak van közös kiskorú gyermeke, és igen magas, 17,3%-os a három- és több gyermekesek aránya (a teljes mintában az 5%-ot sem éri el).

A 4. klaszterben a házasságkötés időpontja megfelelt a mintabeli középértéknek, és a pár önálló lakásban kezdte közös életét. Átlagos, 11 éves házasságtartamot követően váltak el, és a megkérdezett – vagy esetleg mindkét fél – az esetek többségében még a válás kimondása előtt elköltözött, kétharmaduk önálló lakásba, egyötödük pedig más személyhez, dominánsan a szülőkhöz. A férfiak aránya csaknem 12 százalékponttal magasabb, mint a nőké. Az életkort, az iskolai végzettséget, a településtípust és kiskorú gyermekeiket tekintve átlagosak.

Az 5. klaszterbe tartozók fele 1981 előtt kötött házasságot. Induláskor jellemzően nem önállóan laktak, háromnegyedük a szülőkkel, egynegyedük pedig egyéb, de nem független megoldást talált. A későbbiekben túlnyomó többségük (85%) önálló lakáshoz jutottak. Tartós (átlagosan 17 éves) házasság után váltak el, és közel fele-fele arányban költözött el az interjúalany, illetve mindkét fél. Ebben a klaszterben volt a leggyakoribb a válás utáni költözés, mégpedig önálló lakásba. Az ide tartozók több mint fele 40 éves vagy idősebb, túlreprezentál-

tak közöttük a legfeljebb általános iskolát végzettek, településtípus szerint átlagosak. Túlnyomórészt az első házasságukat bontották fel, a minta átlagánál 9 százalékponttal gyakoribb a közös gyermek előfordulása, ez azonban már nem igaz a közös kiskorú gyermekekre.

A 6. klaszterben a házasságkötés időpontja 1980 után volt. Az ide tartozó párok kezdetben a szülőknél laktak, egy kis hányaduk egyéb helyen. Később csaknem 60%-uk önálló lakáshoz jutott, de kiugróan magas azok aránya, akiknek ez nem sikerült (43%). Átlagosan 8 év után váltak el, a szétköltözésre 87%-uk esetében már a válás kimondása előtt sor került. Mindannyian más személyhez költöztek, négy esetből háromban a befogadó a szülő volt. Ez a legfiatalabb csoport: 90%-uk 40 év alatti, legfeljebb szakmunkás végzettségű csaknem 70%-uk (a minta átlaga 55%), és relatíve sok közöttük a budapesti vagy más városban lakó. Átlagos arányban született közös gyermekük, az átlagosnál magasabb viszont körökben azok aránya, akiknek 1–2 közös kiskorú gyermekük van.

6. ÖSSZEGZÉS

A házasságkötés előtt interjúalanyaink többsége a szülővel élt, csak igen kis hányaduk lakott önállóan, főként azok, akik nem először házasodtak. Közvetlenül a házasságkötés után az önállóan élők aránya természetesen jóval nagyobb, azonban a szülőkkel együtt lakók hányada még ekkor is közelít az 50%-hoz. A házasság fennállása alatt a minta tagjainak döntő többsége önálló lakásra tett szert.

A váláskor az esetek több mint 90%-ában a volt házastársak közül legalább az egyik elköltözött – természetesen nem minden esetben az elköltöző felet kérdeztük. Interjúalanyaink körében az elköltözők aránya meghaladta az 50%-ot, minden ötödik esetben nemcsak a ő, hanem a volt házastársa is más lakásba került. Nem elhanyagolható – mintánkban 6% – azok hányada, akik még a válást követő két év elteltével sem tudtak szétköltözni.

Eredményeink csak részben támasztják alá azt a közhiedelmet, hogy a váláskor a férfi elköltözik és a nő a gyermekkel a lakásban marad. A megkérdezettek közül a férfiak valóban valamivel nagyobb arányban hagyták el a volt közös lakást, de a nemek szerinti különbség nem túlságosan nagy. Az elköltözők között a közös kiskorú gyermeket nevelők hányada csak kevéssel alacsonyabb, mint a lakásban maradók között. Ha azonban azokra az esetekre szorítunk, amikor csak a volt házastársak egyike költözött el, akkor azt mondhatjuk, hogy a kisgyermeket nevelők nők valamivel több mint 60%-a maradt a korábbi közös lakásban – ami részben alátámasztja a fenti véleményt –, de ebből az is következik, hogy csaknem 40%-uk elhagyta azt. Tehát nem állíthat-

juk, hogy válás után következetesen a kiskorú gyermeket nevelő nőknek jut a korábbi közös lakás.

Az elváltak háromnegyed része már a válást megelőzően elköltözött. Az összes elköltöző egyötöde saját lakásba, minden hetedik bérelt lakásba, több mint a fele pedig más személyhez költözött. A más személyhez költözők túlnyomórészt a szüleikhez kerültek vissza, számottevő azonban – főként a férfiak körében – azok aránya is, akiket az új élettárs házastársa fogadott be. Meglepő módon a még mindig közös fedél alatt élők között a leggyakoribb, hogy élettársuk van, s ez általában nem más, mint a volt házastárs. Erre a jelenségre adataink alapján nem tudunk magyarázatot adni.

A válást követően a régi lakásban maradók háztartásának felszereltsége összességében jobb, ez azonban az élettárssal élők helyzetének javulása és az élettárs nélkül élők helyzetének kismértékű romlása eredőjeként áll elő. Az elköltözőknél lényegében hasonló a helyzet. Közülük a férfiak veszteséget szenvednek el, a nők előnyökhöz jutnak, és ez utóbbi dominál a csoport egészében is. Az élettárssal élők helyzete nemtől függetlenül lényegesen jobb, mint az élettárs nélkül élőké. A legfontosabb különbség a régi lakásban maradók és az elköltözők között abban van, hogy az utóbbiak körében drámai módon csökken a lakásában tulajdonosként lakók aránya (összhangban azzal, hogy többségük más személyhez költözött).

Lakásproblémájuk megoldásával, a lakáshelyzetükkel azok a leginkább elégedettek, akik a régi lakásban maradtak, közülük is inkább a férfiak.

Megpróbáltuk eddigi ismereteinket annak kiderítésére felhasználni, hogy az elváltakat tekintve léteznek-e jellemző lakásutak, s ha igen, hogyan ragadhatók meg ezek. Klaszterelemzéssel hat csoportot sikerült elkülönítenünk. Ezek elég markánsan különböznek egymástól, az viszont nem teljesen egyértelmű, hogy – a kérdezettek megítélése szerint – melyek a „jó” és melyek a „rossz” lakásutak. A lakáshelyzet értékelését valószínűleg számos olyan szubjektív tényező is befolyásolja, amelyet kutatásunk során nem tudtunk számításba venni.

IRODALOM

- Amato, Paul R.* (2000): The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269–1287.
- Andress, Hans-Jürgen – Miriam Gülner* (2002): Marital Disruption in Germany: Changes in Material and Subjective Well-being. <http://www.divorceconference.com>
- Becker, Gary S.* (1993): A Treatise on Family. Harvard University Press.
- Bényei Zoltán – Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György* (2000): Tíz év után. Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. *Esély*, 2000/1. 62–95.
- Bernard, Jessie* (1972): The Future of Marriage. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bognár Gábor – Telkes József* (1986): A válás lélektana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- Chase-Lansdale, P. Lindsay – E. Mavis Hetherington* (1990): The Impact of Divorce on Life-span Development: Short and Longterm Effects. In: Baltes, Paul B. – David L. Featherman – Richard M. Lerner (eds.): Life-span Development and Behavior, vol. 10. (Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates) 105–150.
- Cherlin, Andrew J.* (1992): Marriage, Divorce, Remarriage. Harvard University Press.
- Ermisch, John* (2002): Trying again: Repartnering after Dissolution of a Union. ISER Working Papers, Number 2002-19. <http://www.iser.essex.ac.uk>
- Flowerdew, Robin – Alaa Al-Hamad – Lynn Hayes* (1999): The Residential Mobility of Divorced People. In: McRae, Susan (szerk.): Changing Britain. Families and Households in the 1990s. Oxford University Press. 427–440.
- Gréczy Zsolt* (2005): A gyermek ne legyen fegyver. Népszabadság Online, június 7. <http://www.nol.hu/cikk/365064>
- Hernádi Miklós* (1989): Válni veszélyes! Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Kamarás Ferenc – Szukicsné Serfőző Klára* (2003): Tíz évvel a házasságkötés után (az 1990–1991-ben házasságot kötött nők longitudinális vizsgálata). KSH, Budapest.
- Kiernan, Kathleen – Hilary Land – Jane Lewis* (1998): Lone Motherhood in Twentieth-century Britain. Clarendon Press, Oxford.
- Marsh, Catherine – Sara Arber* (szerk.) (1992): Families and Households. Divisions and Change. Macmillan.
- Medgyesi Márton* (2003): Millenniumi Fejlesztési Célok: Országjelentés. Magyarország. (Első változat) TÁRKI, Budapest.
- Poortman, Anne-Rigt* (2002): Socioeconomic Causes and Consequences of Divorce. Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology, Groningen, Utrecht, Nijmegen.
- Szűcs Zoltán* (2003): Az elváltak jellemzői. Kézirat. KSH, Budapest.
- Várkonyi Iván* (2005): Hitelre spórol a magyar. Népszabadság Online, október 31. www.nol.hu/cikk/382564

MELLÉKLET

1. Milyen gyakran voltak konfliktusai volt házastársával annak családja miatt, aszerint, hogy hol kezdtek házastársként együtt élni (%)

How often had you conflicts with your spouse because of his/her family, by the place of dwelling at the beginning of the marriage (%)

Hol kezdtek házastársként együtt élni	Konfliktusok a volt házastárs családja miatt			N
	Szinte soha	Néha	Elég gyakran	
A megkérdezett korábbi lakásában	59,1	27,4	13,5	252
A volt házastárs korábbi lakásában	51,4	30,8	17,8	107
Közös lakásban	73,9	16,2	9,9	142
Bérelt lakásban	61,9	26,5	11,6	147
Albérletben	65,6	23,2	11,2	125
A megkérdezett szüleivel együtt	63,5	24,2	12,3	455
A házastárs szüleivel együtt	54,6	27,5	17,9	291
Egyéb módon	61,9	22,2	15,9	63
Összesen	61,3	25,1	13,7	1582

2. Szerepet játszottak-e válásukban a problémák a volt házastárs családjával, aszerint, hogy hol kezdtek házastársként együtt élni (%)

Did the problems concerning the family of your former spouse have some role in your divorce, by the place of dwelling at the beginning of the marriage (%)

Hol kezdtek házastársként együtt élni	Problémák a volt házastárs családjával			N
	Nem játszott szerepet	Szerepet játszott	Fontos szerepet játszott	
A megkérdezett korábbi lakásában	71,5	17,3	11,2	249
A volt házastárs korábbi lakásában	64,5	18,7	16,8	107
Közös lakásban	76,1	14,1	9,9	142
Bérelt lakásban	72,8	17,7	9,5	147
Albérletben	76,8	12,0	11,2	125
A megkérdezett szüleivel együtt	72,3	15,8	11,9	455
A házastárs szüleivel együtt	61,6	21,8	16,6	289
Egyéb módon	64,1	17,2	18,8	64
Összesen	70,1	17,1	12,8	1578

3. Költözők és maradók – a közös gyermekek száma, a közös kiskorú gyermekek száma és a jelenlegi párkapcsolat szerint (%)

Moving and remaining persons – by the number of the common children, by the number of the common minor children and the present cohabitation (%)

		Ki költözött el a közös lakásból?			
		Egyik fél	Mindkettő	Egyik sem	Összesen
A közös gyermekek száma	0	21,0	17,8	7,0	19,5
	1	38,1	27,0	32,0	35,6
	2	33,1	41,3	28,0	34,4
	3–	7,7	14,0	33,0	10,5
	N	1185	315	100	1600
A közös kiskorú gyermekek száma	0	34,7	34,2	33,0	34,5
	1	40,2	34,8	36,0	38,9
	2	21,3	26,8	14,0	21,9
	3–	3,9	4,2	17,0	4,8
	N	1185	313	100	1598
Van-e élettársa	igen	33,4	31,9	45,3	33,8
	partnere van	18,6	19,7	7,4	18,1
	nincs	48,0	48,4	47,4	48,0
	N	1177	310	95	1582

4. A kérdezett hová költözött a válás előtt és után, nemek szerint (%)

Where did the respondent move before and after the divorce, by sex (%)

Nem	Mikor költözött el	Hová költözött				N
		Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más személyhez	Egyéb	
Férfi	Válás előtt	17,2	14,5	60,4	7,9	331
	Válás után	31,1	11,5	53,3	4,1	122
	Összesen	21,0	13,7	58,5	6,8	453
Nő	Válás előtt	17,4	17,7	60,6	4,2	310
	Válás után	52,4	14,6	30,5	2,4	82
	Összesen	24,7	17,1	54,3	3,8	392

5. Hová költözött, nem és életkor szerint (%)
 Where did the respondent move, by sex and age group (%)

Nem	Életkor (év)	Hová költözött				N
		Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más személyhez	Egyéb	
Férfi	–29	19,5	10,2	61,0	9,3	118
	30–39	10,2	15,7	67,5	6,6	166
	40–49	27,3	15,7	53,7	3,3	121
	50–	48,0	10,0	30,0	12,0	50
	Összesen	21,3	13,6	58,0	7,0	455
Nő	–29	11,0	12,5	71,3	5,1	136
	30–39	24,2	17,4	56,4	1,3	149
	40–49	42,5	21,3	32,5	3,8	80
	50–	44,4	22,2	22,2	11,1	27
	Összesen	24,7	16,8	54,3	3,8	392

6. Hová költözött, nemek és iskolai végzettség szerint (%)
 Where did the respondent move, by sex and educational status (%)

Nem	Iskolai végzettség	Hová költözött				N
		Saját lakásba	Bérelt lakásba	Más személyhez	Egyéb	
Férfi	8 ált. v. kevesebb	23,7	14,5	57,9	3,9	76
	Szakmunkásképző	17,3	11,7	63,1	7,9	214
	Középfokú	20,2	15,6	56,9	7,3	109
	Felsőfokú	32,8	17,2	43,1	6,9	58
	Összesen	21,0	13,8	58,2	7,0	457
Nő	8 ált. v. kevesebb	16,0	24,7	53,1	6,2	81
	Szakmunkásképző	17,6	13,0	65,6	3,8	131
	Középfokú	32,3	17,3	46,6	3,0	133
	Felsőfokú	38,0	14,0	44,0	4,0	50
	Összesen	24,8	17,0	53,9	4,1	395

7. A kérdezett másik településre költözött-e a válás előtt vagy után,
nemek szerint (%)

*Did the respondent move to another settlement before or after the divorce,
by sex (%)*

Nem	Mikor költözött el	Másik településre költözött-e		N
		Nem	Igen	
Férfi	Válás előtt	61,9	38,1	331
	Válás után	73,0	27,0	122
	Összesen	64,9	35,1	453
Nő	Válás előtt	67,1	32,9	310
	Válás után	73,5	26,5	83
	Összesen	68,4	31,6	393

8. A kérdezett volt házastársa kihez költözött és mikor, nemek szerint (%)

To whom and when did the respondent's former spouse move, by sex (%)

Nem	Mikor költözött el	Hová költözött						N
		Gyerme- kéhez	Szüleihez	Más rokonhoz	Baráthoz	Az új élettárhoz	Egyéb	
Férfi	Válás előtt	0,0	53,2	4,4	4,4	37,6	0,5	205
	Válás után	5,0	58,3	8,3	3,3	25,0	0,0	60
	Összesen	1,1	54,3	5,3	4,2	34,7	0,4	265
Nő	Válás előtt	1,0	60,8	4,5	7,0	25,1	1,5	199
	Válás után	0,0	64,9	8,1	2,7	24,3	0,0	37
	Összesen	0,8	61,4	5,1	6,4	25,0	1,3	236

9. Kihez költözött, nemek és életkor szerint (%)
To whom did the respondent move, by sex and age group (%)

Nem	Életkor (év)	Kihez költözött			N
		Szüleihez	Az új élettárshoz	Egyéb személyhez	
Férfi	–29	78,9	11,3	9,9	71
	30–39	84,1	8,0	8,0	113
	40–49	55,4	33,8	8,0	65
	50–	28,6	35,7	35,7	14
	Összesen	72,6	16,7	10,6	263
Nő	–29	78,4	7,2	14,4	97
	30–39	72,6	11,9	15,5	84
	40–49	65,4	3,8	30,8	26
	50–	28,6	42,9	28,6	7
	Összesen	72,9	9,8	17,3	214

10. Kihez költözött, nemek és településtípus szerint (%)
To whom did the respondent move, by sex and the type of settlement (%)

Nem	Településtípus	Kihez költözött			N
		Szüleihez	Az új élettárshoz	Egyéb személyhez	
Férfi	Budapest	65,9	13,6	20,5	44
	Város	74,3	21,6	4,1	148
	Község	74,1	10,3	15,5	58
	Összesen	72,8	17,6	9,6	250
Nő	Budapest	65,7	5,7	28,6	35
	Város	72,2	12,0	15,7	108
	Község	76,2	9,5	14,3	63
	Összesen	72,3	10,2	17,5	206

11. A lakhatás jogcíme a válás előtt és a válás után, nemek szerint(%)

Elköltözők

*The legal title of occupancy before and after divorce,
by sex (%) – moving persons*

Nem	A lakhatás jogcíme a válás előtt	A lakhatás jogcíme a válás után				N
		Tulajdonos	Tulajdonos házastársa, élettársa	Egyéb rokon	Egyéb	
Férfi	Tulajdonos	48,7	17,1	22,1	12,1	298
	A tulajdonos házastársa	36,1	8,3	36,1	19,4	36
	A tulajdonos egyéb rokona	26,0	12,0	46,0	16,0	50
	Egyéb	16,7	10,6	37,9	34,8	66
	Összesen	40,4	14,9	28,2	16,4	450
Nő	Tulajdonos	64,2	3,3	17,7	14,8	243
	A tulajdonos házastársa	42,9	7,9	36,5	12,7	63
	A tulajdonos egyéb rokona	26,7	11,1	40,0	22,2	45
	Egyéb	25,5	6,4	28,7	39,4	94
	Összesen	49,2	5,4	24,9	20,4	445

12. A háztartás felszereltsége a válás előtt és után, nemek szerint(%)

Elköltözők

*The degree of equipping of the households of the moving persons before and
after the divorce, by sex and cohabiting (%)*

Nem	A háztartások hány száza- lékában van	Válás előtt	Válás után		
			Élettárssal él	Nincs élettársa	Összesen
Férfi	Automata mosógép	70,1	76,2	59,1	66,4
	Autó	65,5	59,5	51,4	54,9
	Mosogatógép	6,0	3,3	3,2	3,3
	Mikrohullámú sütő	58,9	70,5	56,2	62,3
	Számítógép	29,2	38,6	24,6	30,5
	Videomagnó	74,3	70,5	58,5	63,6
	N	496	209	282	491
Nő	Automata mosógép	69,4	82,4	78,1	79,4
	Autó	63,0	62,5	28,8	38,8
	Mosogatógép	5,0	5,2	5,0	5,1
	Mikrohullámú sütő	51,3	74,3	70,1	71,3
	Számítógép	21,6	38,5	38,3	38,4
	Videomagnó	73,2	77,8	68,8	71,5
	N	463	135	320	455

13. Az egyes klaszterképző változók megoszlása a klasztereken belül (%)
The distribution of the cluster-creating variables within the clusters (%)

Változók		A klaszterek sorszáma						Összesen
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	
Mikor kötött házasságot	1980-ig	16,5	27,1	42,3	15,5	50,6	1,3	23,8
	1981–1990	30,6	31,8	38,1	34,1	25,3	44,7	33,4
	1990 után	52,9	41,1	19,6	50,4	24,1	53,9	42,9
	N	255	380	97	349	253	228	1562
A házasságkötéskor hol éltek	Önállóan	100,0	0,0	38,1	99,7	0,0	0,0	40,9
	Szülőkkel	0,0	82,2	41,2	0,0	73,9	84,7	46,9
	Egyéb	0,0	17,8	20,6	0,3	26,1	15,3	12,1
	N	255	381	97	349	253	229	1564
Önálló lakáshoz jutottak-e	Volt	100,0	0,0	38,1	100,0	0,0	0,0	41,0
	Később	0,0	63,9	59,8	0,0	85,4	56,8	41,4
	Nem	0,0	36,1	2,1	0,0	14,6	43,2	17,6
	N	255	380	97	349	254	229	1564
A házasság tartama (év)	0–3	23,5	13,9	5,2	21,6	7,1	21,9	16,7
	4–7	23,1	19,7	12,4	22,1	12,6	23,2	19,7
	8–11	17,6	17,8	8,2	19,0	11,0	28,9	18,0
	12–19	22,4	22,6	33,0	23,9	20,1	25,9	23,5
	20–	13,3	26,0	41,2	13,5	49,2	0,0	22,1
	N	255	381	97	348	254	228	1563
Nevel-e kiskorú gyermeket	Igen	36,9	48,4	33,0	31,2	26,5	36,2	36,4
	Nem	63,1	51,6	67,0	68,8	73,5	63,8	63,6
	N	255	380	97	349	253	229	1563
Ki költözött el a közös lakásból	A megkérdezett	0,0	0,0	0,0	64,9	53,9	71,9	33,7
	Házastársa	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	40,7
	Mindkettő	0,0	0,0	0,0	35,1	46,1	28,1	19,4
	Egyik sem	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	6,2
	N	255	380	97	348	254	228	1562
Mikor költözött el	Válás előtt	76,2	80,8	0,0	75,6	66,4	86,9	72,4
	Válás után	23,8	19,2	0,0	24,4	33,6	13,1	21,4
	Nem költ.	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	6,2
	N	256	380	97	348	253	229	1563
Hová költözött	Önálló l.	0,0	0,0	0,0	43,3	66,8	0,0	20,5
	Máshoz	0,0	0,0	0,0	52,1	20,9	100,0	29,6
	Egyéb	0,0	0,0	0,0	4,6	12,3	0,0	3,0
	Nem költ.	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	46,9
	N	255	380	97	349	253	228	1562
Kihez költözött	Szülökhöz	0,0	0,0	0,0	40,1	8,7	77,2	21,6
	Új élett.	0,0	0,0	0,0	5,2	7,5	11,0	4,0
	Egyéb	0,0	0,0	0,0	7,2	4,7	11,8	4,1
	Nem más sz.	0,0	0,0	0,0	47,6	79,1	0,0	23,4
	Nem költ.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	46,9
	N	255	380	97	349	253	228	1562

14. A klaszterek jellemzői néhány alapvető változó szerint (%)
The characteristics of the clusters by some basic variables (%)

Változók		A klaszterek sorszáma						Összesen
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	
A megkérdezett neme	Férfi	51,0	41,6	49,5	55,9	52,2	50,7	49,8
	Nő	49,0	58,4	50,5	44,1	47,8	49,3	50,2
	N	255	380	97	349	253	229	1563
Életkora	–29	23,1	32,6	9,2	30,9	18,2	41,7	28,2
	30–39	30,6	32,4	28,6	37,7	27,3	47,4	34,4
	40–49	35,3	26,3	42,9	20,6	39,9	10,1	27,4
	50–	11,0	8,7	19,4	10,9	14,6	0,9	10,0
	N	255	380	98	350	253	228	1564
Iskolai végzettség	8 ált. v. kev.	9,4	15,0	29,6	13,8	23,7	18,0	16,6
	Szakm.	35,2	41,2	33,7	35,9	37,5	51,8	39,5
	Középf.	33,6	32,3	28,6	33,0	26,5	23,2	30,2
	Felsőf.	21,9	11,5	8,2	17,2	12,3	7,0	13,7
	N	256	381	98	348	253	228	1564
Település-típus	Budapest	20,2	17,6	18,7	23,3	19,6	12,7	18,9
	Város	60,5	57,3	61,5	56,5	61,2	54,1	58,1
	Község	19,3	25,1	19,8	20,2	19,2	33,2	23,0
	N	243	370	91	331	245	220	1500
Hányadik házasságából vált el	Első	72,5	94,5	85,6	84,0	91,7	90,4	86,9
	Többedik	27,5	5,5	14,4	16,0	8,3	9,6	13,1
	N	255	380	97	349	253	229	1563
Van-e közös gyermek	Nincs	32,2	14,5	7,2	26,7	11,0	18,0	19,6
	Van	67,8	85,5	92,8	73,3	89,0	82,0	80,4
	N	255	380	97	348	254	228	1562
Van-e közös kiskorú gyermek	Nincs	40,8	32,6	34,0	36,1	40,7	22,3	34,6
	Van	59,2	67,4	66,0	63,9	59,3	77,7	65,4
	N	255	380	97	349	253	229	1563
Közös kiskorú gyermekek száma	Nincs	40,8	32,6	33,7	36,0	40,7	22,3	34,6
	1	37,3	40,3	34,7	38,0	37,9	41,9	38,8
	2	20,0	23,4	14,3	22,3	18,2	27,9	21,9
	3 és több	2,0	3,7	17,3	3,7	3,2	7,9	4,8
	N	255	380	98	350	253	229	1565

Tárgyszavak:

Életkörülmények
 Válás
 Lakáshelyzet

HOUSING CONDITIONS OF THE DIVORCED*Abstract*

The household structure basically changed in the developed countries in the last few decades: the demographic structure and the mobility of flats were mainly influenced by the increasing number of single persons, by the formation and breaking up of marriages and cohabiting unions. HCSO Demographic Research Institute collected data in a sample population of 1600 persons (males and females) divorced in 2000 two years after their divorce. This database makes possible to analyse how the housing conditions have changed in consequence of the divorce. One of the most important aims of the research was testifying the public belief that females remain with their children in the formerly common flat after divorce and males move away.

In case of more than 90% of the examined divorces at least one part of the former married couple – the respondent or his/her spouse – moved away. Among the respondents the proportion of the moving persons was a little bit higher than 50%, in every fifth case not only the respondent but also his/her spouse moved and 6% of the respondents could not move apart even two years after the divorce.

The public belief on the moving males and females remaining together with their children in the formerly common flat was only partly verified by the results of the analysis. The male respondents really moved away in a little bit higher proportion than females but the difference is not too large between the sexes. Among the moving persons the proportion of those who bring up minor children (under 18) was only a bit lower than that of those who have not moved. Focusing on those cases where only one part of the former couple moved away, the analysis shows that 60% of the women bringing up minor children remained in the formerly common flat. This result partly seems to prove the mentioned belief but at the same time almost 40% of them have moved away. Therefore one cannot say categorically that the women with minor children remain in the formerly common flat after the divorce.

The three fourth of the divorced already moved apart before the legal declaration of the divorce. More than half part of the moves happened within a period of one year before and half year after the divorce. One fifth of all the moving persons moved into his/her own flat, every seventh of them into a rented one and more than half of them into another person's flat. Most of the latter part went to live with their parents but the proportion of those who decided to live together with a new life partner or spouse was also significant – especially among males.

Those were mostly satisfied with their housing conditions or the solving of their housing problems who remained in their former flat, especially the male respondents.